

اشاره

موضوع نوشتار حاضر آسیب های ناشی از مجازات زندان می باشد. یکی از مسایل بسیار مهمی که در نظام حقوقی ایران مطرح است، زندان و مجازات های وارده بر زندانی است که بالطبع ممکن است آسیب ها و خسارت هایی اعم از جانی و مالی را برای شخص محبوس بر جای گذارد. آشنایی با این آسیب ها چه بسا بتواند از سویی در کاهش انجام امور زندان و علل و عوامل آن موثر واقع شود و از سوی دیگر، نظام حقوقی - کیفری جامعه را نسبت به اتخاذ شیوه ها و راهکارهای مفید جهت به کارگیری مجازات های صحیح و همچنین نوع برخورد با زندانی تشویق نماید. در این نوشتار تلاش گشته پس از بررسی معنا و مفهوم زندان و زندانی، آسیب های ناشی از مجازات زندان مورد تبیین و بازنگری قرار گیرد.

زندان و آسیب های ناشی از مجازات زندان

کلمات کلیدی:

زندان، مجازات های زندان، آسیب ها، زندانی، نظام حقوقی - کیفری

کبری مجیدی بیدگلی - کارشناس ارشد فلسفه غرب
سمیه صفاکیش کاشانی - کارشناس فقه و حقوق

بخش اول

مقدمه

دارای آسیب های مخرب بر روی زندانیان است. دوم این که جامعه با این تفکر که مجازات زندان می تواند به عنوان عامل موثر و بازدارنده چه پیشگیری از جرایم مورد استفاده قرار گیرد و درس عبرتی باشد برای کسانی که در فکر ارتکاب جرم هستند. با اعمال این مجازات ها و جبران عمومی جامعه که در اثر ارتکاب جرم جریحه دار شده است با مجازات مجرم این شعله فروکش و آرام می گیرد. البته زمانی اثر مثبت آن مشخص می گردد که زندانی نسبت به وضعیت قبل از ورود به زندان اصلاح شده باشد و لذا باید سعی شود تلاش های سازنده ای از جانب مددکاران، مشاوران و مسئولین زندان صورت گیرد تا آسیب های ناشی از زندان و مجازات های زندان بر فرزندان، خانواده و... کمتر گردد.

یکی از اقداماتی که برای مقابله با جرایم در جوامع مختلف بشری از آن استفاده می کنند، زندان است. در اکثر کشورهای جهان این امر یکی از مهم ترین ابزارهای دفاع اجتماعی در مقابل پدیده جرم و شخص مجرم به حساب می آید. در این بخش سعی شده اثر زندان بر زندانیان به دو صورت مورد بررسی قرار گیرد. اول این که به زندانی شدن یک فرد نه تنها آثار سوء بر او حادث می شود بلکه افراد و گروه های مختلف متأثر از این امر می شوند. زیرا اولین فردی که در زندان بر او اثر منفی گذاشته، خود زندانی است و در مراحل بعدی خانواده و جامعه. اثر زندان نه تنها در سلب آزادی محکوم خلاصه نمی شود بلکه به تمامیت جسمانی و روانی نیز تاثیر داشته و به لحاظ ماهیتش نه تنها بازدارنده نیست، بلکه امروزه به دلیل تنوع جمعیت زندان اثرات برنامه های اصلاحی را کمرنگ نموده و با تضعیف احساس ندامت در محکومین اثرات ارعایی آن نیز مخدوش گردید و خطر تکرار جرم را افزایش می دهد. بنابراین مدرسه زندان به عنوان بزرگترین مدرسه جنایت

معنا و مفهوم زندان

واژه زندان همراه با مترادف های آن کاربردهای زیادی داشته، زندان با کسر ز یعنی بندیخانه و زندانبان که به معنای کسی است که زندانیان را محافظت کرده^۱. در عربی

واژه های زیاد و گوناگونی به معنی و مفهوم زندان دلالت دارد مانند سجن، حبس، وقف، ایقاف، حصر، اثبات، اقرار و...

راغب در الفدرات چنین گفته است: السجن یعنی در زندان نگه داشته مثلا «رب السجن احب الی...» پروردگارا زندان برای من دوست داشتنی تر از آن چیزی است که مرا به آن فرا می خوانی.^۲ در لسان العرب آمده «حبس، احتبس و حبسیه به معنای جلوگیری کردن و بازداشتن هستند. حبس ضد تخلیه و گشودگی است. حبس محبسد و محبس اسم مکان و محل هستند و معنای بازداشتگاه را دارند.»^۳

ماده ۳ آئین نامه سازمان زندان ها مقرر می دارد که «زندان محلی است که در آن محکومیت قطعی با معرفی مقامات ذیصلاح قضایی و قانونی برای مدت معین یا به طور دائم به منظور اصلاح تربیت و تحمل کیفر نگهداری می شود.»^۴ و یا اینکه «زندان محلی است که محکومین را در جهت امنیت اجتماعی و رعایت حقوق شاکی اعم از خصوصی یا عمومی و به منظور اصلاح و تربیت با مجوز قضایی در آن نگهداری می کنند.»^۵

تاریخچه زندان

در ابتدا زندان محلی بوده که متهم را در آن نگهداری می کردند تا در روز دادگاه در آن جا حاضر نمایند. معمولا زندان ها در زیر قلاع و یا قصرها بنا می شدند و جایی تاریک و ناسالم بود. زندانیان وضع تائرانگیز داشته و اکثر مجرمین در زندان جان می باختند.^۶

روحانیون مسیحی اولین کسانی بودند که با ابراز تنفر از خونریزی، خواستار تعدیل مجازات شده و مجازات حبس را به جای کیفر اعدام توصیه کردند و برای اصلاح و تربیت زندانیان اقدام و از زندان ها بازدید به عمل آوردند.

در سال ۸۱۷ میلادی در مجمع روحانیون مسیحی در رم مقررات مربوط به اداره زندان ها تصویب و تاکید شد که زندان ها باید جنبه اصلاحی و تربیتی داشته باشند و برای نیل به این اهداف زندانیان باید به روش انفرادی نگهداری شده و به آنان کاردستی آموخته شود که بالاخره اولین زندان به روش انفرادی در رم بنا شد.

در سال ۱۲۶۶ میلادی مجمع عمومی روحانیون مسیحی به دلیل این که زندانی در زندان انفرادی از تنهایی رنج کشیده و از عمل خود نادم می شود و با تحمل مشقت روانش پاک می گردد اجرای روش مذکور را تایید و تغییر نام زندان ها به ندامتگاه را تایید کردند. در سال ۱۵۵۷ در لندن، قصر متروکی به نام بریدول^۷ برای نگهداری ولگردان اختصاص یافت در این زندان کار الزامی و روش های تربیتی در مورد محکومین اجرا می گردید.

در سال ۱۵۵۹ در آمستردام، زندان خاصی جهت آموزش کار و تربیت مذهبی زندانیان افتتاح کرد و در سال ۱۶۰۵ در این زندان روش انفرادی اجرا گردید. در سال ۱۶۲۳ در ناپل زندانی برای تفکیک زنان و مردها، اطفال از

بزرگسالان به روش انفرادی بنا شد.

در سال ۱۶۶۷ در فلورانس، دارالتادیبی جهت تربیت جوانان تاسیس گردید. در سال ۱۷۰۳ در رم، به امر پاپ زندانی تربیتی برای جوانان به روش انفرادی به نام سن میشل بنا و این جمله در آن حک گردید: تنبیه بزهکاران با مجازات بی فایده است، بایستی با روش خاصی آنان را تربیت کرد. در سال ۱۷۳۵ زندانی جهت نگهداری زنان به روش انفرادی در رم افتتاح گردید. در سال ۱۸۷۷ در آمریکا، بنزامین فرانکلین^۸ انجمن زندان ها را تشکیل و در سال ۱۷۹۰ در فیلادلفیا اولین زندان انفرادی را بنا نمود. در سال ۱۷۹۷ در انگلستان، اولین زندان انفرادی افتتاح شد. در سال ۱۹۱۶ در ایالت نیویورک زندان ابرن^۹ افتتاح و زندانیان روزها دسته جمعی با هم کار می کردند و شب ها به طور انفرادی نگهداری می شدند. در سال ۱۸۱۵ در زندان Sing به روش ابرنین (رژیم مختلط) اجرا گردید. در فرانسه با تصویب قانون ۶ اکتبر ۱۷۹۱ مجازات حبس در سر ردیف سایر مجازات ها قرار گرفت و در قانون جزای ۱۸۱۰ سه نوع زندان با اعمال شاقه در دارالتادیب و بازداشتگاه پیش بینی شد ولی عملا زندانیان و بازداشتی ها در یک زندان نگهداری می شدند. در سال ۱۸۴۰ در جزیره استرالیا روش تدریجی در مورد تبعیدشدگان اجرا گردید.^{۱۰}

مفهوم قانونی مجازات

دهخدا، مجازات را به معنی پاداش دادن و جزا دادن در نیکی و بدی معنا نموده اند.^{۱۱} در لغت نامه های عربی مجازات به معنای «الجزا بالشر» به کار رفته است.^{۱۲} البته آن را به معنای «المکافاه علی عمل» یعنی مقابل با عمل اعم از این که خیر باشد یا شر نیز به کار برده اند.^{۱۳} ولی در اصطلاح حقوق کیفری همان معنای اول متداول است.

... و اما دکتر باهری مجازات را اینطور معنا کرده اند: «مجازات با در نظر گرفتن شکل حقوقی آن عبارت از حکمی است که قاضی به علت ارتکاب جرم و به نشانه نفرت جامعه از عمل مجرمانه و مرتکب آن برای شخصی که مقصر است بر طبق قوانین تعیین می کند»^{۱۴}.

دکتر گلدوزیان در تعریف مجازات ها اظهار کرده است: «مجازات عبارت است از تنبیه و کیفری که بر مرتکب جرم اعمال می شود، مجازات توأم با رنج است...»^{۱۵}.

یکی دیگر از حقوقدانان در تعریف این واژه عنوان می کند: «مجازات مشقتی است که هیات جامعه به سه منظور مهم بر مجرم تحمیل می کند ۱- تلافی و قصاص جامعه ۲- اصلاح اخلاقی مجرم ۳- مصونیت جامعه از اضرار جرم»^{۱۶}.

پروفسور گارو، حقوقدان فرانسوی مجازات را چنین تعریف کرده است: «مجازات رنج و ضرری است که مورد حکم مقامات قضایی علیه مجرم واقع می شود و منظور آن جبران خسارتی است که از عمل مجرم به جامعه وارد شده است»^{۱۷}.

در فرهنگ حقوق انگلیس در ذیل واژه Punishment.

این تعبیر وارد شده است: «هر نوع جرمه، جزا یا تهدیدی که نسبت به یک شخص به وسیله مقامات قضایی و به موجب حکم دادگاه به خاطر جرم و بزه‌ی که مرتکب شده یا به علت ترک وظیفه‌ی ای که قانون مقرر داشته تحمیل می‌شود»^{۱۸}. حقوقدانان اسلامی نیز مجازات را اینگونه تعریف کرده اند: «العقوبه الجزاء امقرر لمصلحه الجماعه علی عسیان امرالشارع؛ کیفر جزایی است که به خاطر مصالح جامعه علیه مصونیت امر شارع مقرر گردیده است»^{۱۹}. مجازات جزایی است که شارع برای باز داشتن از ارتکاب آنچه که نهی کرده و ترک آنچه که امر فرموده وضع نموده است.^{۲۰}

زندان در ایران

با این که راجع به وضع زندان‌های ایران در دوره باستان اسناد و مدارکی در دست نیست اما آن چه مسلم است این که در قلعه‌ها زندان‌ها بنا می‌شد و پادشاهان، مخالفین خود را در آن جا زندانی و به وضع فجیعی از بین می‌بردند. قدیمی‌ترین زندان بزرگ تهران، ندانی به نام انبار شاهی بود و در زیر نقارخانه ارک (محل فعلی بانک ملی ایران) قرار داشت و زیر نظر حاجب الدوله رئیس تشریفات اداره می‌شد و فراشبانی رئیس اجرایشان و فرایش‌ها، نگهبانان آنان بودند.^{۲۱} در زمان رضا شاه روند زندان‌سازی به دلایل زیر در کشور سرعت یافت:

۱- کافی نبودن جا برای عمده محبوسین

۲- وضعیت بد زندان‌ها برای زندانیان

در سال ۱۳۰۶ نقشه مسیو مارکف برای ساختمان محبس از آن جا که به بهداشت، تفکیک زندانیان از نظر سن و ماهیت جرم توجه داشت از میان سایر نقشه‌های ترسیم شده، انتخاب و تصویب شد و توسط رضاخان در سال ۱۳۰۸ افتتاح شد.^{۲۲}

در سال ۱۳۰۸ شمسی اولین زندان ایران (زندان قصر) جهت نگهداری ۶۰۰ نفر محکوم بنا گردید. پس از آن در شهریور ۱۳۲۰ تحت تأثیر علل ناشی از جنگ جهانی دوم به تعداد بزهکاران ایران افزوده شد و زندان را با کمبود جا مواجه ساخت. در سال ۱۳۴۷ اولین آئین نامه زندان‌ها با توجه به اصول علم زندان‌ها تصویب شد، ولی به علت عدم امکانات اکثر مفاد آن اجرا نشد.^{۲۳}

در اردیبهشت ۱۳۶۱ آیین نامه زندان‌ها تحت عنوان آیین نامه امور زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور جمهوری اسلامی ایران توسط شورای عالی قضایی کشور تصویب و به مورد اجرا گذاشته شد.^{۲۴} در تاریخ ۶۸/۳/۲۹ آیین نامه و مقررات زندان‌ها در ۱۸ ماده و ۴۴ تبصره به تصویب ریاست دیوان عالی کشور رسید. در تاریخ ۱/۱۵/۷۲ آیین نامه قانون و مقررات اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور در ۲۵۴ ماده و ۹۶ تبصره به تصویب ریاست قوه قضاییه رسد و کلیه آیین نامه‌های سابق لغو گردید. در حال حاضر آیین نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور که مشتمل بر

۲۳۲ ماده و ۸۴ تبصره است در تاریخ ۸۰/۴/۲۶ به تصویب رییس قوه قضاییه رسید و در تاریخ مزبور لازم الاجرا گردید. همچنین آیین نامه قانونی و اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۷۲/۱/۱۵ لغو گردید.^{۲۵}

زندان در اسلام

نگاهی به قرآن، سنت و احادیث نشان می‌دهد که اسلام مشروعیت زندان را پذیرفته است. عالمان دین اعم از شیعه و سنی، چندی از آیات قرآن را مبنی بر مشروعیت زندان در اسلام مورد تأکید قرار داده اند.^{۲۶}

در زمان پیامبر (ص) مجازات زندان معمول بوده و عمل زندان کردن در آن زمان گاهی در خانه و گاهی در مسجد و گاهی نیز در دالان و در مکان‌های دیگر صورت می‌گرفت و هدف این بود که آزادی‌های فرد بزهکار محدود و از آمد و شد آزادانه او جلوگیری شود.^{۲۷} در واقع قلت عدد محکومین به حبس باعث شد تا نیاز به ساختن ساختمان خاصی برای زندانیان احساس نشود.^{۲۸}

باید گفت که اولین زندان در اسلام توسط حضرت علی (ع) بنا نهاده شد. ایشان زندانی از نی ساخت و نامش را نافع گذاشت. ولی چون زندانیان آن را سوراخ کرده و می‌گریختند حضرت زندانی از خشت ساخت و نام آن را مخیس گذارد.^{۲۹} علت ساخت زندان توسط حضرت علی (ع) وجود هرج و مرج و نابسامانی در اواخر خلافت عثمان بود. در زمان معاویه نیز برای نخستین بار برای زندانی‌ها شیوه و روش ثابتی پایه گذاری شد.^{۳۰}

در آن زمان زندانیان با وسایل گوناگون شکنجه می‌کردند، آنان را به زنجیرهای آهنین بسته و به آنان دوایی مسهل خوراندند می‌شد و به همراه گربه یا میمونی سوار الاغ و در خیابان‌ها می‌گرداندند.^{۳۱} فقط در زمان عمر بن عبدالعزیز وضعیت زندان‌ها با الهام از مقررات اسلام تا حدودی بهبود یافت زندان‌ها تحت نظام واحدی درآمدند و زندانیان با توجه به جرم‌های ارتکابی و جنس در زندان‌های مختلفی و جهت اداره امور آنها مدیرانی لایق انتخاب شدند.^{۳۲}

مزدوران خلافت عباسیان نیز به استثنای مدت خلافت معتضد وضعیت اسفناکی بر زندان‌ها حاکم بود. هرچند زندانیان با توجه به جنس و جرم ارتکابی تقسیم بندی شده بودند ولی با آنها با نهایت بی‌رحمی و قساوت رفتار می‌شد.^{۳۳}

طبقه بندی مجازات‌ها

مجازات‌ها فراز و نشیب‌هایی را در طول تاریخ طی کرده اند که شناسایی آن در طبقه بندی و اعتبار موارد مختلف می‌تواند قانونگذار را با توجه به تحولات جامعه در ایجاد و برقراری تناسب بین جرم انجام یافته و مجازات مقرر و درمان و بازگشت او به زندگی شرافتمندانه اجتماعی است، یاری نماید.^{۳۴}

اول: طبقه بندی مجازات ها بر اساس درجه آن ها
 با در نظر گرفتن نسبت موجود میان مجازات ها و ارتباط آن ها با یکدیگر مجازات ها را می توان به مجازات های اصلی، تبعی و تکمیلی تقسیم نمود.

الف: مجازات اصلی

کیفری است که مقنن برای جرم معینی پیش بینی نموده و مستقیماً مورد جرم قرار می گیرد. در واقع مجازات اصلی ضمانت اجرای خاص اوامر و نواهی قانونگذار است و اجرای آن مستلزم صدور حکم قطعی دادگاه است که ضمن آن مجازات از نظر نوع و مقدار و مدت تعیین شده باشد^{۳۵}.

ب: مجازات تبعی

اثری است ناشی از حکم جزایی ولی در حکم دادگاه مقید نمی شود و آن هم کیفری است که ثانیا و بالعرض - از طرف مقنن بر جرم مترتب می شود^{۳۶}.

ج: مجازات تکمیلی

کیفری است که مکمل کیفر اصلی که نسبت به آن جنبه فرعی دارد. از طرف قانونگذار ثانیا و بالعرض برای جرمی معین می شود و مانند کیفر اصلی در حکم دادگاه منعکس است خواه دادرس در تعیین چنین کیفری مختار باشد و خواه ملزم^{۳۷}.

دوم: طبقه بندی مجازات ها بر اعتبار موضوع و

خصیصه آن ها

الف: مجازات بدنی

عبارتند از مجازات اعدام و دیگر تشبیهات بدنی که به نوعی بر بدن مرتکب جرم آسیب ها و ضررهایی را وارد می سازد که اغلب این مجازات ها به جرایم مهم به کار برده می شود^{۳۸}.

ب: مجازات های سالب آزادی

عبارت است از مجازات حبس که گاهی موقت است و زمانی دائم. حبس موقت حبسی است که مدت زمان آن برای مرتکب جرم معین است و حبس دائم حبسی است که محکوم تا آخر عمرش تحمل می کند^{۳۹}.

ج: مجازات های محدود کننده آزادی

در این مجازات ها آزادی به طور کامل سلب نمی شود ولی قانونگذار آنرا محدود می نماید، مثل اقامت اجباری در محلی معین.

د: مجازات سالب حق

مجازات هایی است که شخص محکوم برای مدتی از داشتن حقوق اجتماعی محروم می گردد^{۴۰}.

و: مجازات های مالی

مجازات هایی که بر اموال و دارایی مرتکب جرم اعمال می شود مثل ضبط و توقیف اموال، مصادره^{۴۱}.

ادامه دارد

پی نوشت ها

۱ محمد شاه متخلص به شاد، فرهنگ آندراج، ج ۳، خیام، تهران ۱۳۳۶.
 ۲۲۵۲
 ۲ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات الفاظ قرآن، بیروت، دارالکتب العربیه، بی تا، ص ۲۳۱

۳ ابن منظور، لسان العرب، بیرن داراحیاء التراث عربی، ۱۹۹۵م، ص ۲۴۸
 ۴ محسنی، مرتضی، کلیات حقوق جزا، ج ۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۴، ص ۵۵
 ۵ فوکو، میشل، مراقبت و تنبیه تولید زندان، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، ۱۳۷۸، ص ۲۹۱-۲۹۲
 ۶ سپهری، محمد، زندان از دیدگاه اسلام، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ج ۲، ۱۳۷۱، ص ۵۵
 Bridwell ۷
 Benjamin franklin ۸
 Auburn ۹
 ۱۰ ر.ک، زندان از دیدگاه اسلام، ص ۶۱
 ۱۱ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۱۲، تهران، دانشگاه تهران، زیر نظر دکتر معین، ۱۳۷۴، ص ۱۸۱
 ۱۲ المنجد فی اللغة، ۹۰، ۵۱۸، ۶۹۰
 ۱۳ شهرستانی، محمدبن عبدالکریم، الملل و النحل، تصحیح محمد بدران، قم، رضی، بی تا، ص ۷۸۲
 ۱۴ باهری، محمد، حقوق جزای عمومی (تقریرات)، چاپخانه برادران علمی، تهران ۱۳۳۹-۱۳۴۰، ص ۲۷۶
 ۱۵ گلنوزیان، ایرج، حقوق جزای عمومی ایران، ج ۱، تهران، انتشارات دانشکده حقوق و علم سیاسی، دانشگاه تهران، نیمسال اول تحصیلی ۱۳۷۱، ص ۶۶
 ۱۶ سمعی، حقوق جزا، چاپخانه مجلس، تهران ۱۳۲۵، ص ۱۲۴
 ۱۷ پروفسور گارو، مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا، ج ۲، ترجمه دکت نقابت، ص ۷۴
 Black -M.A-Henry com ۱۸
 ۱۹ عبدالقادر عوده التشریح الجنایی الاسلامی، ج ۱، الطبع الرابعه، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۵ق، ص ۶۰۹
 ۲۰ فتوحی البهنسی، احمد، المقوبه فی فقه الاسلامی، الطبه الثانی، دار الرائد، بیروت، ۱۴۰۱ق، ص ۱۳
 ۲۱ منشادوی، عبدالامیر، زندان به روایت تاریخ، تهران، آگاه، ۱۳۷۷، ص ۶۷
 ۲۲ حسینی، مریم السادات، مقاله زندان و زندانی در ایران، فصلنامه گنجینه استاد، دفترهای سوم و چهارم، سال اول صص ۴۴-۴۸
 ۲۳ شیخاوندی، داوود، آسیب های اجتماعی، انتشارات آموزشگاه عالی خدمات اجتماعی، ۱۳۵۰، ص ۴۴
 ۲۴ میرمحمدی، ابوالفضل، زندان و زندانی در اسلام، ترجمه ناصر باقری بید ضیدی، قم، محمد، ۱۳۳۸، ص ۶۰
 ۲۵ منتظری، حسینعلی، مبانی فقهی حکومت اسلامی، ج ۴، نشر فکر، ۱۳۷۱، ص ۲۵
 ۲۶ مانند آیات ۱۵ سوره نساء و ۲۳ و ۱۰۶ مائده و ۵ سوره توبه
 ۲۷ ر.ک: زندان از دیدگاه اسلام، ص ۷۱-۸۲
 ۲۸ شیرازی، محمد، الحکم بی الاسلام، دارالقرآن، قم، ص ۷۸
 ۲۹ مخیس یعنی خارگاه و مصدر آن تخیس به معنی خوار کردن است. برای آگاهی بیشتر ر.ک لنگرودی، دایره المعارف علوم اسلامی، تهران، گنج دانش، ۱۳۳۳، ص ۷۴۴
 ۳۰ ساکت، محد حسین، نهاد دادرسی در اسلام، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۳۵، ص ۳۷۹
 ۳۱ وائلی، احمد، ص ۳۹۴
 ۳۲ ر.ک: زندان و زندانی در اسلام، ص ۷۰
 ۳۳ ر.ک: زندان در اسلام، ص ۶۶
 ۳۴ کی نیا، مهدی، مبانی جرم شناسی، ج اول، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۹، ص ۱۶
 ۳۵ جزوه درس حقوق جزای عمومی، ص ۴، ۴۰، ۷۲-۷۱
 ۳۶ جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، گنج دانش، تهران، ۱۳۶۳، ص ۵۸۰، شماره ۵۶۸
 ۳۷ همان، ص ۵۸۰، شماره ۵۶۹
 ۳۸ ایرج گلنوزیان، ص ۴۲
 ۳۹ علی آبادی، عبدالحسین، حقوق جنایی، ج ۲، چاپخانه بانک ملی، ۱۳۵۲، ص ۱۶۱
 ۴۰ یکاریا، سزار، رساله جرایم و مجازات ها، ترجمه محمدعلی اردبیلی، ج ۱، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۳۸، ص ۹۹
 ۴۱ شامبیانی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، ج ۲، نشر ویستا، ج ۴، ۱۳۷۲، ص ۳۶۹